

КРИМИНОГЕН ВАЗИЯТНИ БАҲОЛАШ ВА ПРОГНОЗЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ (НУКУС ШАХРИ “ЖЕКЕ ТЕРЕК” МАҲАЛЛАСИ МИСОЛИДА)

Худойбергенов Ғулом

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Магистратура магистри
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20540735>

Аннотация. Мақолада Нукус шаҳри “Жеке терек” маҳалласи мисолида криминоген вазияти мураккаб маҳаллаларда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш амалиёти ва профилактика субъектлари ҳамкорлигининг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари таҳлил қилинган. Мақолада маҳалла даражасида профилактик фаолиятни фақат ҳуқуқбузарлик содир этилганидан кейинги таъсир чоралари билан чекламасдан, хавф омилларини эрта аниқлаш, уларни субъектлар ваколатига мувофиқ баҳолаш ва манзилли профилактик чораларни қўллаш зарурлиги асосланган. Шунингдек, профилактика инспектори, маҳалла раиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, ҳоким ёрдамчиси, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори ўртасидаги ҳамкорлик “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим механизм сифатида ёритилган.

Калит сўзлар: криминоген вазият, мураккаб маҳалла, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, барвақт олдини олиш, профилактика инспектори, маҳалла еттилиги, субъектлар ҳамкорлиги, хавф харитаси, профилактик паспорт, “Обод ва хавфсиз маҳалла”, жамоат хавфсизлиги, манзилли профилактика.

Криминоген вазиятни баҳолаш ва прогнозлаш масаласи ҳуқуқбузарликлар профилактикаси назариясида, аввало, жиноятчиликни фақат содир этилган фактлар йиғиндиси сифатида эмас, балки муайян ҳудуд, ижтимоий муҳит, шахслар гуруҳи, вақт оралиғи, инфратузилма ҳолати ва институционал таъсир чоралари билан боғлиқ динамик жараён сифатида англашни талаб этади. Шу маънода, криминоген вазияти мураккаб маҳаллада профилактик фаолиятни самарали ташкил этиш учун жиноят содир этилганидан кейинги реактив чоралар билан чекланиш етарли эмас; аксинча, хавф манбаларини илгаридан кўриш, уларнинг ҳаракатланиш траекториясини баҳолаш, субъектлар ҳамкорлигида манзилли профилактик таъсирни белгилаш ва натижани доимий мониторинг қилиш зарур. Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни

хуқуқбузарликлар профилактикасини хуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш, шахсни ижтимоий-хуқуқий жиҳатдан тузатишга қаратилган тизимли фаолият сифатида белгилайди [1]. Демак, мазкур қонун нормаларидан келиб чиқиб, баҳолаш ва прогнозлашни профилактиканинг ёрдамчи воситаси эмас, балки унинг илмий-ташкилий ядроси сифатида кўриш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясида жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоатчилик тузилмалари фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш, таҳдидларни барвақт аниқлаш, уларни бартараф этиш ҳамда аҳоли учун хавфсиз муҳитни шакллантириш асосий йўналишлардан бири сифатида белгиланган [2]. Бу ёндашув маҳалла даражасида криминоген вазиятни баҳолашни оддий статистик ҳисоботдан комплекс бошқарув механизмига айлантиради. Зеро, маҳалла ҳаётида жиноятчилик фақат жиноят-хуқуқий кўрсаткичларда намоён бўлмайди; у ишсизлик, миграция, оилавий низо, маъмурий назорат қоидаларини бузиш, гиёҳвандлик воситалари билан боғлиқ хавф, йўл-транспорт ҳодисалари, мулкӣ низолар, ёшлар бандлигидаги бўшлиқлар, рақамли макондаги радикаллашув ёки дезинформация ҳолатлари билан ўзаро туташ ҳолда ривожланади.

Илова қилинган амалий материаллар ушбу назарий қоидани тасдиқлайди. 2025 йилнинг 1 январидан 28 февралига қадар Қорақалпоғистон Республикаси бўйича маҳалла рейтингига Нукус шаҳрининг 71 та маҳалласидан 52 таси “яшил”, 5 таси “қизил”, 14 таси “сарик” тоифада акс этган, жиноят содир этилган маҳаллалар улуши 26,8 фоизни ташкил қилган. Ушбу рақамлар маҳалла рейтинги профилактик фаолиятда дастлабки диагностика воситаси вазифасини бажаришини кўрсатади. Бироқ рейтингнинг ўзи етарли эмас: у “қайси маҳалла хавфли?” деган саволга жавоб беради, лекин “нима учун хавфли?”, “қайси омиллар ушбу хавфни келтириб чиқармоқда?”, “қайси субъект қайси чорани қайси муддатда қўллаши керак?” каби методологик жиҳатдан муҳим саволларга тўлиқ ечим бермайди. Шу боис криминоген вазиятни баҳолаш тизими рейтинг, хавф индекси, худудий хавф харитаси, шахсга йўналтирилган профилактик мониторинг ва прогнозлаш моделларини бирлаштирган ҳолда қурилиши лозим.

“Жеке терек” МФЙ бўйича 2025 ва 2026 йилларга оид рўйхатлар маҳалла кесимида хавфнинг турли қатламлари мавжудлигини кўрсатади. 2025 йил якунига кўра “Жеке терек” МФЙ бўйича 25 та жиноят қайд этилган, уларнинг 17 таси “олдини олиш мумкин бўлган”, 7 таси “аниқланадиган”, 1 таси ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган ҳолат сифатида тавсифланган; оғирлик даражаси бўйича 10 таси ижтимоий хавфи кам, 8 таси унча оғир бўлмаган, 5 таси оғир ва 2 таси ўта оғир жиноятлардир. 2026 йилнинг 1 январидан 30 апрелига қадар шу ҳудуд бўйича 4 та ҳолат қайд этилиб, улардан 2 таси олдини олиш мумкин бўлган, 2 таси аниқланадиган ҳолат сифатида кўрсатилган; моддалар кесимида мулкрий талон-торож, ўзлаштириш, пора олиш ва қасддан тан жароҳати етказиш каби хавф йўналишлари сақланиб қолган. Мазкур ҳолатлар криминоген вазиятни прогностлашда фақат умумий сонли кўрсаткичлар эмас, балки жиноятларнинг таркибий тузилиши, такрорланиш эҳтимоли, содир этилган вақти, субъектнинг ижтимоий-ҳуқуқий мақоми, муқаддам судланганлик ёки маъмурий назорат билан боғлиқлиги, жабрланувчининг хавфсизлик даражаси, жамоат жойи ёки хонадон муҳитида содир этилганлиги, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва маҳалла субъектларининг олдиндан кўрган чоралари ҳам инобатга олиниши зарурлигини кўрсатади.

Криминология фанида жиноятчиликни ҳудудий муҳит билан боғлаб ўрганиш анъанаси Чикаго мактаби ва ижтимоий дезорганизация назарияси билан бевосита алоқадор. К. Шоу ва Г. Маккей тадқиқотларида жиноятчиликнинг муайян ҳудудларда барқарор тўпланиши аҳолининг ижтимоий таркиби, назорат институтларининг заифлашуви ва маҳаллий жамоа алоқаларининг сусайиши билан изоҳланган [10]. Кейинчалик Л. Коэн ва М. Фелсоннинг “одатий фаолият назарияси” жиноят содир этилиши учун мотивлашган шахс, муносиб нишон ва самарали назоратнинг йўқлиги бир вақтда мавжуд бўлиши лозимлигини асослаб берди [11]. П. ва П. Брантингамлар жиноятчилик географиясида “жиноят паттернлари” тушунчасини илгари суриб, шахснинг кундалик ҳаракат йўналишлари, макондан фойдаланиш тарзи ва ҳудудий имкониятлар жинойий хулқни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этишини кўрсатган [12]. Ушбу қарашлар маҳалла даражасида криминоген вазиятни баҳолашда ҳудудий, шахсий, вақтга доир ва вазиятли индикаторларни биргаликда таҳлил қилиш зарурлигини асослайди.

Илмий полемика шундаки, айрим тадқиқотчилар жиноятчиликни прогнозлашда статистик моделлаштириш ва рақамли таҳлил устувор бўлиши керак, деб ҳисоблайди. Бундай ёндашув жиноятлар сони, динамикаси, такрорланиш даражаси, моддалар кесими, жиноят вақти ва жойига асосланган ҳолда хавфни тезкор баҳолаш имконини беради. Лекин иккинчи илмий позиция вакиллари жиноятчиликнинг ижтимоий табиати фақат рақамлар орқали тўлиқ англаб бўлмаслигини, бунда маҳалла фаоллари, профилактика инспектори, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, ижтимоий ходим ва аҳоли билан бевосита мулоқот натижасида олинадиган сифат маълумотлари ҳам ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини таъкидлайди. Мазкур тадқиқот нуқтаи назаридан, икки ёндашувни қарама-қарши қўйиш эмас, балки уларни интеграция қилиш мақсадга мувофиқ: рақамли маълумотлар хавф сигналини аниқлайди, инсонга йўналтирилган таҳлил эса унинг сабабини очади.

Шу асосда муаллифлик таърифи қуйидагича ифодаланади: криминоген вазиятни баҳолаш ва прогнозлаш — бу маҳалла ҳудудида ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўлаётган ёки имкон бераётган ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, психологик, ахборот ва инфратузилмавий омилларни статистик, социологик, ҳуқуқий ва рақамли таҳлил усуллари орқали аниқлаш, уларнинг динамикасини хавф даражалари бўйича таснифлаш, келгусида содир этилиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликлар эҳтимолини прогноз қилиш ҳамда профилактика субъектлари учун манзилли чора-тадбирларни белгилашга қаратилган илмий-амалий бошқарув жараёнидир. Бу таърифда баҳолаш ва прогнозлаш бир-биридан ажралмаган ҳолда қаралади: баҳолаш мавжуд ҳолатни ўлчайди, прогноз эса ундан келиб чиқиб келгуси хавфни моделлаштиради.

Криминоген вазиятни баҳолашнинг замонавий механизми, аввало, маълумотлар манбаларини бирлаштиришни тақозо этади. Бунда ички ишлар органларининг жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарликларга оид ҳисоблари, профилактик ҳисобда турган шахслар тўғрисидаги маълумотлар, маъмурий назорат қарорлари, пробация хизмати маълумотлари, хотин-қизлар фаоли ва ижтимоий ходимнинг оилавий низо, тазйиқ ва зўравонлик хавфи, ижтимоий ёрдамга эҳтиёж ҳақидаги ахбороти, ёшлар етакчисининг бандлик ва таълимдан узилиш ҳолатлари бўйича маълумотлари, солиқ инспекторининг яширин иқтисодий фаолият ва ноқонуний тадбиркорликка оид кузатувлари, ҳоким ёрдамчисининг камбағаллик ва ишсизлик билан боғлиқ таҳлили, маҳалла раиси томонидан

хонадонбай ўрганиш натижалари ягона методологик майдонда кўрилиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 1 декабрдаги 754-сон қарорига илова қилинган Низомда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида ижтимоий профилактика тадбирларини амалга оширишда маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси, профилактика инспектори, ёшлар етакчиси, хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим ва солиқ инспектори ўртасидаги ҳамкорлик механизми белгилангани айнан шундай интеграцион ёндашув учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади [6].

Маҳалла даражасида прогнозлашнинг биринчи замонавий воситаси сифатида “криминоген хавф индекси”ни жорий этиш мақсадга мувофиқ. Ушбу индекс маҳалла ҳудудидаги жиноятлар сони, оғирлик даражаси, “олдини олиш мумкин бўлган” ҳолатлар улуши, маъмурий назорат қоидаларини бузиш фактлари, муқаддам судланган шахслар билан ишлаш ҳолати, оилавий-маиший низолар, ёшлар бандлиги, алкоголизм ва гиёҳвандликка мойиллик, жамоат жойларида назорат даражаси, видеокузатув ва ёритиш инфратузилмаси, мурожаатлар сони, ижтимоий тармоқларда хавfli контент тарқалиши каби кўрсаткичлар асосида ҳисобланиши мумкин. Бу индекс бир вақтнинг ўзида профилактика инспекторига тезкор йўналиш беради, маҳалла еттиликка вазифалар тақсимотини аниқлаш имконини яратади, туман ички ишлар органлари ва ҳокимликлар учун ресурсларни устувор ҳудудларга йўналтиришга хизмат қилади.

Иккинчи механизм — ҳудудий “хавф харитаси”ни шакллантиришдир. Хавф харитаси жиноятлар содир этилган нуқталарни, уларнинг турини, вақти ва такрорланишини, жамоат жойлари, таълим муассасалари, савдо шохобчалари, тўйхона, бозор, кўчалар, транспорт йўналишлари ва кўп қаватли уйлар атрофидаги хавф концентрациясини кўрсатиши керак. “Жеке терек” МФЙ бўйича таҳлил қилинган ҳолатларда хонадонга ноқонуний кириш, жамоат жойида маст ҳолда юриш, йўл-транспорт ҳодисалари, мулкий талон-торож, гиёҳвандлик воситалари билан боғлиқ ҳаракатлар, пора олиш ва рақамли майдонда хавfli ахборот тарқатиш каби турли кўринишдаги хавфлар мавжуд. Демак, мазкур маҳаллада ягона умумий профилактика тадбири эмас, балки макон ва вазиятга мослаштирилган дифференциал профилактика зарур.

Учинчи механизм – “эрта сигналлар” тизимидир. Жиноят содир этилганидан кейинги ҳисобот профилактика натижасини эмас, ҳуқуқбузарлик оқибатини кўрсатади. Шунинг учун маҳалла даражасида

эрта сигналлар сифатида тез-тез содир бўлаётган оилавий жанжаллар, маъмурий назорат талабларига риоя қилмаслик, маст ҳолда жамоат жойида кўриниш, мактаб ёки ишдан узилиш, қарздорлик ва молиявий низолар, кўшнилар ўртасидаги келишмовчилик, тунги вақтда назоратсиз гуруҳланиш, ижтимоий тармоқларда агрессив ёки радикал мазмундаги чиқишлар, ноқонуний қурилиш ёки кадастр ҳужжатлари билан боғлиқ низолар, таъмирлаш-қурилиш материаллари савдосида фирибгарлик хавфи каби белгилар рўйхатга олиниши лозим. Бундай сигналлар ҳуқуқий жиҳатдан шахсни асосиз равишда айблаш эмас, балки профилактик эътиборни кучайтириш учун хизмат қилади.

Тўртинчи механизм – субъектлар кесимида вазифаларни рақамли тақсимлаш ва ижро мониторингини йўлга қўйишдир. Профилактика инспектори хавф индекси ва жиноятчилик динамикаси бўйича умумий мувофиқлаштирувчи субъект бўлиб қолади, аммо ҳар бир хавф тури бўйича масъул субъектнинг амалий вазифаси аниқ белгиланмаса, прогнозлаш натижаси қоғозда қолиб кетади. Мулкий жиноятлар ва фирибгарлик хавфи бўйича профилактика инспектори, маҳалла раиси, ҳоким ёрдамчиси ва солиқ инспектори ҳамкорлиги талаб этилади; оилавий низо, тазйиқ ва зўравонлик хавфи бўйича хотин-қизлар фаоли, ижтимоий ходим ва профилактика инспектори биргаликда ишлаши лозим; ёшлар ўртасидаги хавфли гуруҳланиш, таълимдан узилиш ва рақамли муҳитдаги салбий таъсирлар бўйича ёшлар етакчиси, таълим муассасалари ва киберхавфсизлик йўналишидаги масъул органлар билан алоқа кучайтирилиши керак.

Бешинчи механизм – прогнозлаш натижасини профилактик режалаштириш билан боғлашдир. Амалда кўп ҳолларда маълумот йиғилади, лекин у профилактик режага тўлиқ айланмайди. Агар маҳалла бўйича “олдини олиш мумкин бўлган” ҳолатлар улуши юқори бўлса, бу профилактик режада хавф гуруҳлари билан яқка тартибда ишлаш, маъмурий назоратдаги шахслар билан алоҳида график асосида суҳбатлар ўтказиш, тунги назорат йўналишларини қайта кўриб чиқиш, алкогольли ичимлик истеъмоли билан боғлиқ хавфли нуқталарни назорат қилиш, йўл ҳаракати хавфсизлиги бўйича инфратузилмавий камчиликларни бартараф этиш ва жамоатчилик назоратини кучайтириш каби чоралар билан ифодаланиши лозим. Бундай боғлиқлик бўлмаса, прогнозлаш амалий профилактикага хизмат қилмайди.

Ўзбекистон Республикасининг “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси давлат бошқаруви, соҳалар ва хизматларни рақамлаштириш, маълумотлар асосида бошқарув сифатини оширишга қаратилган [3]. Шу нуқтаи назардан, криминоген вазиятни баҳолашда рақамли мониторингни жорий этиш ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасини замонавий бошқарув усуллари билан уйғунлаштиради. Бироқ рақамли технологиялар ҳуқуқий кафолатлардан холи тарзда қўлланилмаслиги керак. Ўзбекистон Республикасининг “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги Қонуни шахсга доир маълумотларни йиғиш, сақлаш ва қайта ишлашда қонунийлик, мақсадга мувофиқлик ва хавфсизлик талабларига риоя этишни талаб қилади [7]. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуни эса ахборот тизимларини ҳимоя қилиш ва киберхавфларни бартараф этишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди [8]. Демак, маҳалла даражасида электрон профилактик маълумотлар базасини юритишда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, маълумотлар махфийлиги, хизмат зарурати ва қонунийлик принциплари бузилмаслиги шарт.

Замонавий прогнозлашда сунъий интеллектуал таҳлил, геоахборот тизимлари, маълумотлар панеллари, рейтинг алгоритмлари ва автоматлаштирилган огоҳлантириш модулларидан фойдаланиш мумкин. Аммо бу воситалар ҳуқуқий қарор қабул қилувчи субъект ўрнини босмаслиги лозим. Илмий полемиканинг яна бир муҳим нуқтаси ҳам шу ерда намоён бўлади: алгоритм хавфни кўрсатади, лекин унинг ижтимоий-ҳуқуқий мазмунини инсон баҳолайди. Агар рақамли тизим фақат аввалги жиноятлар бўйича маълумотга таянса, у айрим ҳудуд ёки шахслар гуруҳини доимий “хавф манбаи” сифатида белгилаб қўйиши мумкин. Шунинг учун прогнозлашда шаффоф методика, инсон назорати, шикоят қилиш имконияти, маълумотларнинг янгиланиши ва профилактик чораларнинг мутаносиблиги таъминланиши лозим.

Криминоген вазиятни баҳолаш ва прогнозлашнинг профилактик хусусиятлар тизими қуйидаги мазмунни қамраб олади: диагностик хусусият – мавжуд хавф манбаларини аниқлаш; прогностик хусусият – келгусида ҳуқуқбузарлик содир этилиши эҳтимолини баҳолаш; манзиллилик хусусияти – умумий таъсир ўрнига муайян шахс, оила, кўча, муассаса ёки гуруҳга қаратилган чораларни белгилаш; мувофиқлаштирувчи хусусият – профилактика субъектлари ўртасида вазифаларни аниқ тақсимлаш; ресурсларни оқилона йўналтириш хусусияти – куч ва воситаларни энг хавфли нуқталарга йўналтириш;

хуқуқий кафолат хусусияти – шахс хуқуқларини ҳимоя қилган ҳолда маълумотлардан фойдаланиш; натижадорлик хусусияти – амалга оширилган профилактик чораларнинг таъсирини ўлчаш. Ушбу тизим баҳолашни ҳисоботчиликдан, прогнозлашни эса тахминдан фарқ қиладиган илмий-амалий мезонларни белгилайди.

Илова қилинган рўйхатлардан келиб чиқилса, 2025 йилда “Жеке терек” МФЙда қайд этилган жиноятлар таркибида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 266-моддаси билан боғлиқ йўл-транспорт ҳодисалари нисбатан кўп учрайди; мулкӣ йўналишда фирибгарлик, ўғирлик ва ўзлаштириш ҳолатлари, ижтимоӣ хавфлилик нуқтаи назаридан эса оғир ва ўта оғир жиноятлар ҳам мавжуд. Бу прогнозлашда қуйидаги хавф блокларини ажратишни талаб этади: транспорт хавфи, мулкӣ хавф, маиший зўравонлик ва тан жароҳати хавфи, гиёҳвандлик хавфи, маъмурий назоратга риоя қилмаслик хавфи, коррупциявий ва хизмат мавқеидан фойдаланиш хавфи, ахборот хавфсизлиги хавфи. Ҳар бир блок бўйича алоҳида индикаторлар ишлаб чиқилса, профилактика инспектори ва маҳалла еттилигида умумӣ “хавfli маҳалла” деган мавҳум баҳо ўрнига аниқ иш режаси пайдо бўлади.

Масалан, маъмурий назорат қоидаларини такроран бузиш билан боғлиқ ҳолатлар профилактик мониторингнинг шахсга йўналтирилган моделини талаб этади. Бундай вазиятда суд қарори билан белгиланган чекловларга риоя қилиш устидан назорат, спиртли ичимлик истеъмоли билан боғлиқ хавф, шахснинг тунги ҳаракатланиши, оилавий ва кўшничлик муҳитидаги муносабатлар, иш билан таъминланганлик ҳолати ва ижтимоӣ мослашув даражаси биргаликда баҳолалиши керак. Акс ҳолда, маъмурий назорат фақат формал чекловга айланади ва унинг профилактик таъсири пасаяди. Шунинг учун маъмурий назоратдаги шахслар учун “қайта хавф профили”ни шакллантириш, бу профилни ҳар ой янгилаш ва ҳар бир субъектнинг вазифасини белгилаш амалий аҳамиятга эга.

Йўл-транспорт ҳодисалари билан боғлиқ ҳолатлар эса жиноятчилик профилактикасининг фақат шахсга эмас, инфратузилмага йўналтирилган механизмларини ҳам талаб қилади. Агар бир ҳудудда пиёдалар йўлакчаси, ёритиш, йўл белгилари, тезликни назорат қилиш, жамоат транспорти бекатлари ёки савдо шохобчалари атрофида хавф тўпланса, профилактика инспектори бу муаммони фақат хуқуқий тушунтириш ишлари билан ҳал қила олмайди. Бунда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати, маҳаллий

ҳокимлик, маҳалла раиси ва жамоатчилик назорати биргаликда инфратузилмавий чораларни белгилаши лозим. Демак, прогнозлаш жиноят ҳуқуқи доирасидаги маълумотни шаҳарсозлик, транспорт хавфсизлиги ва жамоат назорати билан боғлайди.

Мулкий жиноятлар ва фирибгарлик ҳолатлари бўйича прогнозлашда иқтисодий омиллар, ишсизлик, қарздорлик, ноқонуний даромад олишга мойиллик, қурилиш ва савдо объектлари атрофида назоратнинг етарли эмаслиги, ишончга кириш орқали зарар етказиш моделлари, муқаддам судланган шахслар билан профилактик ишларнинг самарадорлиги баҳоланиши лозим. 2026 йилнинг дастлабки тўрт ойида ҳам ўғирлик ва ўзлаштириш билан боғлиқ ҳолатлар сақланиб қолгани мулкий хавфнинг давомийлигини кўрсатади. Бундай вазиятда ҳоким ёрдамчиси ва солиқ инспектори иқтисодий фаолият, бандлик ва яширин айланмалар бўйича маълумот бериши, профилактика инспектори эса ҳуқуқий таъсир чораларини белгилаши, маҳалла раиси ва фаоллар эса жамоатчилик огоҳлигини кучайтириши лозим.

Коррупциявий ва хизмат мавқеидан фойдаланиш билан боғлиқ ҳолатлар маҳалла даражасидаги прогнозлашда алоҳида эътибор талаб этади. Чунки бундай ҳуқуқбузарликлар кўпинча яширин тарзда содир этилади, жабрланувчи ёки аризачи мурожаати бўлмагунча аниқланмаслиги мумкин. Шу сабабли прогнозлашда фақат содир этилган жиноятлар ҳисобини эмас, балки аҳоли мурожаатлари, давлат хизматларидан норозилик, кадастр, ишга жойлаштириш, кредит, лицензия, рухсатнома ва бошқа хизматлар атрофидаги “норасмий тўлов” сигналларини ҳам таҳлил қилиш керак. Бу ерда профилактика субъектлари қаторига прокуратура, Департамент, давлат хизматлари марказлари ва ички ишлар органларининг тезкор хизматлари билан ҳамкорлик элементи қўшилади.

Рақамли маконда содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар прогнозлашнинг янада мураккаб йўналишидир. “Жеке терек” МФЙ бўйича 2025 йилда ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган ҳолат қайд этилгани маҳалла даражасидаги профилактика энди фақат жисмоний ҳудуд билан чекланмаслигини кўрсатади. Ижтимоий тармоқларда фуқаролар тотувлигига таҳдид солувчи, норозилик кайфиятини сунъий кучайтирувчи ёки вазиятни беқарорлаштирувчи материаллар тарқатилиши маҳалла муҳитидаги барқарорликка бевосита таъсир кўрсатади. Шунинг учун ёшлар етакчиси, профилактика инспектори, таълим муассасалари ва ахборот хавфсизлигига масъул органлар ўртасида

рақамли саводхонлик, медиа-гигиена, ҳуқуқий тушунтириш ва тезкор ахборот алмашинуви йўлга қўйилиши зарур.

Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган сўнгги ислоҳотлар, хусусан “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида давлат бошқарувини самарадорлик кўрсаткичлари асосида баҳолаш, рақамлаштириш, аҳоли билан мулоқот ва хизматлар сифатини оширишга қаратилган чоралар белгиланган [4]. 2026 йилда қабул қилинган мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача бўлган устувор йўналишларини амалга оширишга оид ҳужжатларда ҳам ислоҳотлар ижросини натижадорлик нуқтаи назаридан баҳолашга алоҳида урғу берилган [5]. Шу нуқтаи назардан, криминоген вазиятни прогнозлаш фақат ички ишлар органларининг хизмат вазифаси эмас, балки маҳалла институти, ижтимоий хизматлар, маҳаллий ҳокимликлар ва жамоатчиликнинг натижага йўналтирилган бошқарув маданияти билан боғлиқ комплекс жараёнدير.

Баҳолаш ва прогнозлашнинг амалиётга жорий этилиши учун “маҳалла криминоген паспорти”ни ишлаб чиқиш таклиф этилади. Унда аҳоли сони, ёшлар улуши, ишсизлар, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилалар, маъмурий назоратдаги шахслар, профилактик ҳисобда турганлар, оилавий низоли хонадонлар, йўл-транспорт хавфи юқори нуқталар, жамоат жойлари, савдо ва кўнгилочар объектлар, такрорланувчи ҳуқуқбузарликлар, мулкӣ зарарлар, ахборот хавфи сигналлари ва субъектлар томонидан амалга оширилган чоралар акс эттирилиши лозим. Бундай паспорт ҳар чоракда янгиланса, маҳалла еттилиги йиғилишида муҳокама қилинса ва туман ИИБ билан электрон тарзда боғланса, профилактик бошқарувнинг реал асоси пайдо бўлади.

Шу билан бирга, “маҳалла криминоген паспорти” фуқароларни стигматизация қилиш воситасига айланмаслиги керак. Унда шахсга оид маълумотлар фақат қонун билан белгиланган мақсадларда, хизмат зарурати доирасида ва масъул субъектлар учун белгиланган ҳуқуқий режим асосида юритилиши лозим. Бу жиҳат айниқса рақамли прогнозлашда муҳим: хавфни баҳолаш инсон қадр-қимматини камситиш, шахсни олдиндан айбдор деб кўриш ёки маҳаллани салбий тамға билан белгилаш учун эмас, балки ижтимоий ёрдам, ҳуқуқий тушунтириш, назорат ва реабилитация чораларини ўз вақтида қўллаш учун хизмат қилиши зарур. Профилактиканинг инсонпарварлик мазмуни айнан шунда намоён бўлади.

Прогнозлаш методикасида қисқа, ўрта ва узоқ муддатли баҳолаш даражалари ажратилиши мақсадга мувофиқ. Қисқа муддатли прогноз бир

хафта ёки бир ой ичидаги хавфли нуқталарни аниқлайди; ўрта муддатли прогноз чорак ёки ярим йиллик динамикага асосланиб, профилактик режани тузишга хизмат қилади; узоқ муддатли прогноз эса маҳалла инфратузилмаси, ижтимоий ёрдам, бандлик, таълим ва жамоатчилик назоратини ривожлантиришга доир стратегик қарорлар қабул қилиш имконини беради. “Жеке терек” МФЙ мисолида 2025 йилдаги жиноятлар сони ва 2026 йилнинг дастлабки тўрт ойидаги ҳолатлар таҳлили шуни кўрсатадики, айрим хавф турлари қисқа муддатда камайган кўринса-да, мулкӣ ва коррупциявий йўналишлар сақланиб қолган. Демак, прогнозлашда фақат умумий камайиш эмас, таркибий хавфларнинг давомийлиги ҳам баҳоланиши шарт.

Профилактика субъектлари фаолияти билан боғлиқ ҳолда баҳолаш ва прогнозлаш механизми куйидаги тартибда ишлаши мумкин: профилактика инспектори жиноятчилик ва маъмурий ҳуқуқбузарликлар динамикасини таҳлил қилади; маҳалла раиси хонадонбай маълумотларни умумлаштиради; ҳоким ёрдамчиси иқтисодий ва бандлик омилларини баҳолайди; хотин-қизлар фаоли оилавий низолар, тазйиқ ва зўравонлик хавфини аниқлайди; ёшлар етакчиси ёшлар бандлиги, таълимдан узилиш ва рақамли муҳитдаги таъсирларни ўрганади; ижтимоий ходим ижтимоий ёрдам ва реабилитация эҳтиёжларини белгилайди; солиқ инспектори яширин иқтисодий фаолият ва молиявий низоларга оид маълумотларни киритади. Бу маълумотлар асосида умумий хавф индекси шакллантирилади ва ҳар бир субъект учун аниқ вазифалар белгиланади.

Илмий-назарий жиҳатдан ушбу механизм тизимлилик, комплекс ёндашув, манзиллилик, прогнозлаш, ҳуқуқий кафолат ва натижадорлик принципларига таянади. Тизимлилик – маълумотлар тарқоқ эмас, ягона профилактик қарор қабул қилиш занжирида кўрилади; комплекс ёндашув – жиноят ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқ, криминология, социология, психология ва давлат бошқаруви усуллари бирлаштирилади; манзиллилик – умумий тарғибот ўрнига хавф манбасига йўналтирилган чора қўлланади; прогнозлаш – келгуси хавфни олдиндан кўриш имконини беради; ҳуқуқий кафолат – шахс ҳуқуқлари ва маълумотлар махфийлигини таъминлайди; натижадорлик – профилактик чоранинг амалдаги таъсирини ўлчайди.

Шу ўринда амалий таклиф сифатида туман ички ишлар органлари ҳузурида “маҳалла хавф индикаторлари панели”ни жорий этиш мумкин. Бу панель ҳар бир маҳалла бўйича жиноятлар сони, оғирлик даражаси, олдини олиш мумкин бўлган ҳолатлар улуши, маъмурий ҳуқуқбузарликлар,

профилактик ҳисобдаги шахслар, оилавий низолар, ёшлар хавфи, мулкӣ низолар, мурожаатлар, тезкор тадбирлар ва ижтимоӣ профилактика дастурлари ижросини кўрсатиши лозим. Панельнинг вазифаси ходимларни жазолаш ёки формал рейтинг тузиш эмас, балки хавфни илгаридан кўриш ва ҳар бир субъектнинг масъулиятини аниқлашдан иборат бўлиши керак.

Иккинчи амалий таклиф – “олдини олиш мумкин бўлган жиноятлар” бўйича алоҳида таҳлил картасини жорий этишдир. Чунки таҳлил қилинган материалларда ушбу тоифадаги ҳолатлар улуши юқори. Ҳар бир шундай ҳолатдан кейин профилактика инспектори, маҳалла раиси ва тегишли субъектлар иштирокида қисқа хизмат таҳлили ўтказилиб, жиноят содир этилишидан олдин қайси сигналлар бўлгани, қайси субъектда маълумот мавжуд бўлгани, қандай чора кўрилмагани, қайси ташкилий-ҳуқуқий бўшлиқ мавжудлиги ва келгусида қандай механизм қўлланиши лозимлиги ёзма равишда белгиланиши зарур. Бу амалиёт айбдор излаш эмас, профилактик хулоса чиқариш маданиятини шакллантиради.

Учинчи амалий таклиф – прогнозлаш натижасини ижтимоӣ профилактика дастури билан боғлашдир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 754-сон қарори билан белгиланган ижтимоӣ профилактика механизмлари маҳалла еттилиги фаолиятини бир нуқтага жамлайди. Агар хавф индексида муайян оила, шахс ёки ҳудуд юқори хавф тоифасига кирса, унга нисбатан ҳуқуқий тушунтириш, ижтимоӣ ёрдам, психологик маслаҳат, бандлик, таълимга қайтариш, маъмурий назорат, виктимологик ҳимоя ва жамоатчилик назорати чоралари ягона дастурга киритилиши керак. Бундай ёндашув прогнозлашни амалдаги профилактик чорага айлантиради.

Тўртинчи амалий таклиф – профилактика субъектлари учун маълумотлар билан ишлаш бўйича методик тайёргарликни кучайтиришдир. Бугунги шароитда профилактика инспектори фақат ҳуқуқий чораларни қўлловчи ходим эмас, балки ҳудудий хавф таҳлилчиси сифатида ҳам фаолият юритиши лозим. Маҳалла раиси, хотин-қизлар фаоли, ёшлар етакчиси, ҳоким ёрдамчиси, ижтимоӣ ходим ва солиқ инспектори ҳам ўз соҳасига оид маълумотни умумий профилактик таҳлилга кирита олиши зарур. Шу мақсадда маҳалла еттилиги учун “криминоген вазиятни баҳолаш индикаторлари”, “эрта сигналлар билан ишлаш”, “ҳудудий хавф харитасини тузиш” ва “профилактик қарор қабул қилиш” бўйича қисқа ўқув модулларини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, криминоген вазиятни баҳолаш ва прогнозлашнинг замонавий механизмларини жорий этиш криминоген вазияти мураккаб маҳаллаларда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш ва хавфсиз муҳитни яратишнинг асосий шартидир. Муаллифлик ёндашувига кўра, баҳолаш ва прогнозлаш бир марталик ҳисобот эмас, балки маълумот йиғиш, хавфни таснифлаш, субъектлар вазифасини белгилаш, профилактик чорани амалга ошириш ва натижани қайта баҳолашдан иборат узлуксиз бошқарув циклидир. Бу цикл Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган рақамлаштириш, “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва маҳаллабай ишлаш ислоҳотлари билан тўлиқ уйғун ҳисобланади.

Мазкур параграф доирасида илгари сурилаётган илмий-назарий ва амалий таклифлар қуйидагиларда ифодаланади: криминоген вазияти мураккаб маҳаллалар учун ягона хавф индекси ва хавф харитасини ишлаб чиқиш; “маҳалла криминоген паспорти”ни электрон шаклда юритиш; “олдини олиш мумкин бўлган жиноятлар” бўйича хизмат таҳлили картасини жорий этиш; профилактика субъектлари ўртасида рақамли ахборот алмашинуви ва ижро мониторингини кучайтириш; прогнозлашда шахсга доир маълумотлар ҳимояси ва киберхавфсизлик талабларини қатъий таъминлаш; маҳалла еттилиги учун хавф индикаторлари билан ишлаш бўйича методик тайёргарликни ташкил этиш. Ушбу таклифлар амалиётга жорий этилганда, профилактика тадбирлари формал режадан манзилли, далилларга асосланган ва натижага йўналтирилган тизимга айланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-371-сон Қонуни // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси: <https://www.lex.uz/acts/2387357>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон Фармони // <https://www.lex.uz/acts/5749291>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6079-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5030957>.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/6600413>.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2026 йил 16 февралдаги “Мамлакат тараққиётининг 2030 йилга қадар устувор йўналишларини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-21-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/8050769>.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 1 декабрдаги “Жамоат тартибини сақлаш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги Ҳукумат қарорларини тизимлаштириш тўғрисида”ги 754-сон қарори // <https://www.lex.uz/docs/7872510>.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 июлдаги “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги ЎРҚ-547-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/4396419>.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелдаги “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги ЎРҚ-764-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/5960604>.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎРҚ-407-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/3027843>.
10. Shaw C.R., McKay H.D. Juvenile Delinquency and Urban Areas. Chicago: University of Chicago Press, 1942.
11. Cohen L.E., Felson M. Social Change and Crime Rate Trends: A Routine Activity Approach // American Sociological Review. 1979. Vol. 44. No. 4. P. 588–608.
12. Brantingham P.J., Brantingham P.L. Environmental Criminology. Beverly Hills: Sage Publications, 1981.
13. Sherman L.W., Gartin P.R., Buerger M.E. Hot Spots of Predatory Crime: Routine Activities and the Criminology of Place // Criminology. 1989. Vol. 27. No. 1. P. 27–56.
14. Weisburd D. The Law of Crime Concentration and the Criminology of Place // Criminology. 2015. Vol. 53. No. 2. P. 133–157.
15. Қорақалпоғистон Республикаси ички ишлар вазирлиги “Жеке терек” МФЙ бўйича статистик маълумотлари.
16. Қорақалпоғистон Республикаси ички ишлар вазирлиги “Жеке терек” МФЙ бўйича статистик маълумотлари.
17. Қорақалпоғистон Республикаси ички ишлар вазирлиги “Жеке терек” МФЙ бўйича статистик маълумотлари.

POLAND

CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES

International scientific-online conference

POLAND

18. Криминология: дарслик / масъул муҳаррирлар таҳрири остида. Тошкент: юридик таълим нашрлари, турли йиллар.
19. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси: ўқув қўлланма. Тошкент: ИИВ Академияси.
20. Ички ишлар органларининг профилактик фаолияти: ўқув-амалий қўлланма. Тошкент: ИИВ Академияси.

